

**НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ
ДЕПАРТАМЕНТ "РОМАНИСТИКА И ГЕРМАНИСТИКА"**

Живко Димитров Христов

**БЪЛГАРСКОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК –
ИЗМЕРЕНИЯ НА КОМУНИКАТИВНОСТТА**

АВТОРЕФЕРАТ

**НА ДИСЕРТАЦИЯ ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА И НАУЧНА
СТЕПЕН „ДОКТОР“
ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ 2.1. *ФИЛОЛОГИЯ*
НАУЧНА СПЕЦИАЛНОСТ
*ГЕРМАНСКИ ЕЗИЦИ (АНГЛИЙСКИ ЕЗИК)***

**Научни консултанти:
доц. д-р Мария Стамболиева
доц. д-р Оксана Минаева**

Научно жури:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

СОФИЯ, 2017 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

СТР.

I. Обща характеристика на дисертационния труд	1
Теоретична база и методология на изследването	4
Структура на дисертационния труд	6
II. Основно съдържание на дисертационния труд	7
1. Предисловие	7
2. Първа глава: Обзор на лингвистични и философски възгледи от гледна точка на преводните текстове за историко-културно наследство	7
3. Втора глава: Семантична характеристика на преводни еквиваленти за термини и имена от антична Тракия	9
4. Трета глава: Семантика на основни означаеми в английския превод на текстове за българското Ранно средновековие	14
5. Четвърта глава: Проблеми на семантиката при основни понятия от Националното възраждане и агионимия в англоезичен контекст	23
III. Заключение	34
Списък на публикациите по темата	37
Библиография към автореферата	39

I. Обща характеристика на дисертационния труд

Настоящата дисертация разглежда подробно терминологични и ономазиологични аспекти на българско-английския превод в областта на културно-историческото наследство от периоди, избрани по следните критерии: 1) национална специфика на лексиката, 2) значителен брой преводни текстове и текстове на англоезични автори, 3) колебание в употребата на преводни еквиваленти или тяхната липса за някои специфични реалии, и 4) неустановена ортография на собствени имена.

Преводът в изследваната област предполага познание за "семиотактичната среда"¹ както за културата на изходящия език, така и за приемащата култура. По тази причина предложеният в труда семантичен анализ на преводни еквиваленти следва духа на херменевтичното разбиране за интерпретацията на текста в исторически и културен контекст. Този анализ изисква прилагането на интердисциплинарен подход, който включва изследване на лингвистичното референтно значение, успоредно с употребата в исторически и изкуствоведски текстове, както и възможната интерпретация в културната среда на приемащия език. Дисертационният труд разглежда употребата на преводни еквиваленти в писмени текстове, като отчита възможната рецепция в научен и популярен стил регистър.

Обект на изследването са преводните текстове на английски език в три хронологично определени области на българското историко-културно наследство, а именно епохата на древна Тракия, средновековната българска държава, и българското национално Възраждане.

Предмет на дисертационния труд е сравнителният анализ на рецепцията при различни варианти на съществуващи, а в определени случаи и на предложени от автора преводни еквиваленти в текстовете за българско историческо и културно наследство от перспективата на тяхното "формално съответствие" или "динамична

---

¹ За семиотактичната среда и необходимостта от "семантичен структурен анализ" виж съответно Хатим и Мандей (2004: 35 и сл.) и Найда и Тейбър (1969: 58-9)

еквивалентност"². Отчетена е и степента на кохерентност и информативност (като критерии на текстовата лингвистика³) на преки и косвени преводни еквиваленти, като изводите са основани върху обстоен семантичен анализ на контекста и контекста на тяхната употреба.

Актуалността на темата е свързана с:

1. Наличието на преводни текстове от обширната сфера на националното наследство с нарушена текстова кохезия и ортография. В преводаческата си и редакторска практика съм срещал многобройни примери на неуместни терминологични еквиваленти, неправилно изписване на имена, както и неправилен английски синтаксис.
2. Необходимост от системно прагмалингвистично изследване върху превода в областта на историко-културното наследство. Досега той не е бил обект на анализ от гледна точка на съвременната лингвистика (текстова лингвистика, прагматика, теория на превода).
3. Отсъствие на обхванен традуктологичен поглед върху превода в разглежданата област, за разлика от описанието на преводаческа стратегия при превода на художествена литература.
4. Наличие на реалии без пряк преводен еквивалент. От българското историческо и културно наследство термини без точен англоезичен десигнат са например тракийските свещени структури, средновековните титули, и възрожденските институции.
5. Ономастика без традиционна ортография на английски език. За слабо познатите в приемащата култура имена е възможно да се предложат варианти на "очуждаващ" и "натурализиращ" превод⁴ в зависимост от целевата аудитория.

---

² За структурно-еквивалентния превод ("формален" или "полиран" – *glossy*), който е фокусиран върху формата и съдържанието на изходящия текст, съпоставен с динамично-еквивалентния превод, насочен не толкова към значението в изходния текст, колкото към реакцията на реципиента (еквивалентния ефект), и неговите принципи, виж Найда (1964: 159-60, 166-70).

³ Богранд и Дреслер (1992: 84, 85; 141-145).

⁴ За дихотомията "одомашняване" – "очуждаване" у Л. Венути, виж Хатим и Мандей (2004: 103, 229-30).

Основна цел на изследването е да се предложат подходи и да се приложат критерии за прецизиране на превода в областта на българското историческо и културно наследство, както и да се създадат терминологично-ономасиологични глосари за трите разглеждани исторически периода, които да послужат като приложни инструменти за бъдеща терминологична банка в помощ на преводаческата практика, отчитаща стиловия регистър на текста.

Конкретните **задачи**, които трябва да се решат за постигането на тази цел, са следните:

1. Създаване на корпус от преводни текстове на български и англоезични автори, посветени на разглежданите исторически периоди.
2. Извличане на преводни еквиваленти за термини и имена от корпуса и от печатни издания, като при наличие на варианти се анализира техният контекст. Критериите за подбор на лексика за анализ в текстовата част на дисертацията са следните: наличие на повече от един еквивалент; полисемия и асоцииране на термина с небългарска културна традиция; значимост в историографски и изкуствоведски текстове; асоцииране с променен идеен контекст; липса на преводен еквивалент.
3. Семантичен структурен анализ на варианти преводни еквиваленти в текстовете за българско историко-културно наследство на английски език. Семантичен структурен анализ на варианти конститутивните стандарти на текстовата лингвистика, от една страна, и динамичната и формална еквивалентност, от друга.
4. Сравнителен анализ на възможната рецепция на алтернативните еквиваленти – "формални" и "динамични", т.е. парафрази, уточняване на значението, описателно "адаптиране" по таксономията на преводните измествания⁵ – в различен стилов регистър.
5. Установяване на различни ортографски варианти (наложени в целевия език, транслитерации от исторически извори и възможни транскрипции на

---

⁵ За класификацията на преводните измествания виж Вине и Дарбелнет (1958 [1995]: 30-41).

съвременно българско изписване) на собствени имена от трите разглеждани периода, както и на светителски имена, и преценка на информативната стойност на тяхната употреба от гледище на стиловия регистър, ко-текста и контекста на превода.

- б. Разработка на двуезични терминологични и/или ономаσιологични глосари за трите разглеждани области на националното историко-културно наследство. За периода на националното Възраждане, глосарът е посветен на православното титулуване и агионимия – област, в която основната част от културно значими иконографски образци произхождат именно от този период, макар и да е свързана и със Средновековието

Основен очакван резултат от изследването е обосноваването на преводаческа стратегия при подбора на еквиваленти за подбрани по описаните критерии понятия и имена от трите области на националното културно-историческо наследство. Тя трябва да бъде обоснована чрез детайлен сравнителен анализ на семантиката на алтернативни преводни еквиваленти. Друг търсен **резултат** е създаването на база за подбор на преводни еквиваленти за по-широк кръг от термини и имена под формата на терминологични и ономаσιологични глосари, които да отчитат стиловия регистър и реципиента на текста.

Теоретична база и методология на изследването

Основни теоретични отправни точки на дисертационния труд са на първо място онези аспекти на теорията на превода, които имат отношение към нехудожествен текст. Това са: теорията за формалната и динамична еквивалентност (Найда 1964: 159-60, 166-70); разбирането за дихотомията референтно – конотативно значение и необходимостта от семантичен структурен анализ, включващ както семиотичната среда (ко-текста), така и контекста (Найда и Тебър 1969: 58-9, 68, 94-6); теорията за "преводните измествания", "одомашняването" и "очуждаването" на Ж.-П. Вине и Ж. Дарбелнет (1958 [1995]); възгледът на К. Райс и Х. Вермеер за превода като междукултурен трансфер и преводача като реципиент

и емитент⁶; теорията на И. Евен-Зохар и Г. Тури за полисистемата, чиято най-активна подсистема е преводната литература⁷; разбирането на Г. Тури за зависимостта на "преводаческото поведение" от семиотичните мрежи на две културни системи⁸; новаторското дефиниране на "еквивалентността" от А. Нойберт като семиотична категория със синтактични, семантични и прагматически компоненти, от които прагматическите модифицират другите два, макар и семантичните да са приоритетни⁹; възгледа на Дж. Катфорд за двата вида непреводимост – лингвистична и културна¹⁰.

Като отправна точка за анализ на комуникативната стойност са използвани също конститутивните стандарти за текстуалност на текстовата лингвистика (Богранд и Дреслер 1992 [1981]). Макар и не пряко свързани с преводното реструктуриране в езика-цел, те имат универсално приложение и към рецепцията на преводен текст. Някои от тях – кохерентността, акцептабилността и информативността – са ползвани в настоящото изследване като критерии за комуникативността на преводните текстове за национално историко-културно наследство.

При разработката на ономаσιологичната част, изследването се гради също върху някои теоретични обосновки на съществуващи системи за транслитерация на българските букви с латински. При алтернативната ортография на исторически имена изводите за рецепцията при различен стил регистър се основава върху преценката на "относителната тежест на различните езикови и извънезикови фактори" (А. Данчев 1995:72), като основен извънезиков фактор е традицията. От

---

⁶ За Райс и Вермеер преводът е подвид на културния трансфер и неговата уместност може да се прецени само с оглед на поставената цел, "скопос". (Райс и Вермеер 1984, първа глава).

⁷ Разбирането на Зохар и Тури за преводната полисистема премества акцента от точността и еквивалентността към ролята на текста в новия контекст или "поетиката на приемащата култура" (Баснет 2002: 7, Евен-Зохар и Тури 1981).

⁸ Тури разглежда превеждането като дейност, подчинена на нормативните системи в поне две културни традиции (Тури 1995: 56).

⁹ За йерархичната структура на компонентите на преводната еквивалентност у Нойберт виж Баснет (2002: 35-6).

¹⁰ За видовете лингвистична непреводимост (неопределеност породена от общ експонент, например еднакво изписване, полисемия, олигосемия) и културната непреводимост, породена от "пълното отсъствие" на определена ситуация в културата на приемащия език, виж Катфорд (1965: 93-109), Баснет (2002: 39-41).

принципните обосновки на системата Данчев-Холман-Димова-Савова се приема предимството на транслитерирането пред транскрипцията поради предимно фонетичния и само отчасти морфологичен правопис на българския език (Данчев и колектив 1989: 20, 52), както и допустимостта на дифтонгалната транслитерация (съвпадаща с транскрипция) с надредови знаци (пак там: 33) при понятия като "боила".

За **методологична** основа на дисертационния труд е ползван семантичният структурен анализ на преводната еквивалентност, който от своя страна се основава върху описание на употребата и съпоставка на възможната рецепция в различен контекст и контекст. Сравнителният анализ частично се опира и върху диахронен семантичен анализ на социо-културната среда на изходния и приемащия език, отчитайки промяната на традиционни историографски възгледи.

Структура на дисертационния труд

Дисертационният труд се състои от предисловие, четири глави, заключение, четири приложения, библиографии с цитирана и консултирана литература, и справочни източници. Обемът на дисертацията е 264 страници. В текстовата част са включени две таблици. Четирите приложения включват три глосара, представени в табличен вид, и фотографски материал от десет снимки. Библиографията с цитирана литература включва 179 заглавия, с консултирана литература – 29 заглавия.

II. Основно съдържание на дисертационния труд

1. Предисловие

Предисловието на труда описва накратко основанията, които доведоха до избора на темата и написването на дисертационния тезис. Посочени са обектът и предметът на изследването, както и факторите, които стоят в основата на убеждението, че темата е актуална. Формулирана е основната цел и задачите, чието изпълнение произтича от нея. Представени са очакваните резултати и е описана основната теоретична и методологична рамка, както и структурата на труда.

2. Първа глава

Обзор на лингвистични и философски възгледи от гледна точка на преводните текстове за историко-културно наследство

Главата съдържа сбит преглед на философски и лингвистични възгледи, които представляват по-широка методологическа основа на изследването, тъй като имат пряко или косвено отношение към преводните текстове за историко-културно наследство и са оказали влияние върху отношението ми към преводаческата практика. Тук са включени шест части.

Първата част е посветена на прогностиката за социалната роля на английския език като културен медиатор. Направен е паралел между ролята на атическия диалект койне в античността, който получава популярност едва след като изиграва роля за разпространението на християнството, от една страна, и английския език в съвременността, който се превръща в средство за представяне на други култури пред англоезична аудитория, от друга. Основавайки се върху перспективата пред развитието на английския език, очертана от П. Градъл¹¹, тук е очертана възможната промяна в профила на бъдещите реципиенти на преводни

---

¹¹ Градъл 2000 (10, 36).

текстове за българско културно наследство (говорещи английски като втори език) и следващата от това стратегия за подбор на преводни еквиваленти.

Втората част на първа глава разглежда логико-позитивистичната и херменевтична перспектива към контекста. Очертана е връзката между логическия позитивизъм (в частност разбирането на Л. Витгенщайн за необходимост от верификация на философските пропозиции) и течения в лингвистиката на XX век като прагматика, когнитивна лингвистика, и текстова лингвистика. Сбито са представени и някои аспекти на херменевтичната теория: въведеното за първи път от Фр. Шлаермахер разграничение между "очуждаващ" и "одомашняващ" превод; разбирането на М. Хайдегер за необходимостта от разбиране на социалния контекст при тълкуване на текста и за херменевтичния кръг; понятията "дискурс" и "наратив" във френската херменевтична традиция и тяхното отношение към превода в разглежданата област. Като примери са приведени изкуствоведски текстове, в които преводът трябва да се съобрази с исторически променливия контекст (дискурс), както и с "наратива" в приемащата културна среда. От тази гледна точка са разгледани алтернативни преводни еквиваленти на аксиологично натоварени термини и клишета като "високохудожествен" (*artistically elevated vs. superior*) и "идеен" (*ideological vs. spiritual*).

Третата част представя накратко семиотичната перспектива към езиковите знаци, формулираната от Р. Якобсон (1959) "интерсемиотична интерпретация" при превода, както и нулевосубектността като параметър в Универсалната граматика, чието недооценяване често нарушава синтаксиса при преводите в разглежданата сфера.

В четвъртата част е направен преглед на някои аспекти от лингвистичната прагматика, имащи отношение към превода, например обосноваването на значението в конкретен контекст и зависимостта на значението от "споделените допускания и очаквания" (Юл 2006: 112). Именно познаването на тези "очаквания" е една от необходимите предпоставки за семантичния анализ при избора на

еквиваленти за термини без денотат в англоезичната традиция, каквито съществуват например в областта на българското Възраждане.

В **петата част** е очертана перспективата за приложение на макро равнището при критическия дискурсивен анализ – интертекстуални и интердискурсивни елементи, обществени нагласи (Феъркълф 2006) – при бъдещо изследване не само на рецепцията на преводни текстове в разглежданата област, но и на тяхното влияние върху обществените нагласи.

В **шестата част** се прави преглед на някои конститутивни стандарти (критерии за текстуалност) на текстовата лингвистика¹². Представени са и примери за трудностите, които различията в контекста представят пред преводаческата практика в областта на културното наследство. По-подробно са разгледани тези критерии за текстуалност, които имат непосредствено отношение към превода в областта на историко-културното наследство: кохезията (повърхнинна свързаност или синтактични зависимости), кохерентността (взаимодействие между понятията на текста и познанието на реципиента за света), интенционалността и приемливостта (acceptability – качество на текста, което го прави желан за възприемане и което зависи от социо-културната среда), и информативността (задължителната първоредова – разбираемост с минимално усилие, и по-високата, "тропична"). Приведен е пример за нарушаването на последния критерий в изходящ текст на български език – употреба на тропичен ред в изкуствоведско съчинение, който не може да бъде приемлив и информативен в езика на приемащата култура.

3. Втора глава

Семантична характеристика на преводни еквиваленти за термини и имена от антична Тракия

Главата е посветена на превода в сферата на наследството от антична Тракия. Специално внимание е отделено на специфичните, слабо познати в

---

¹² Богранд и Дреслер 1992 [1981].

англоезичен контекст понятия, за някои от които не съществува точен денотат в приемащата култура. Обоснована е принципната невъзможност за транслитерационен подход от съвременно изписване при собствени имена, познати единствено от извори на древни езици. Направен е анализ на варианти преводни еквиваленти на английски език и е предложен подход към техния подбор за текст с различен стил и регистър (например при дублетните множествени форми на етноними – с английска афиксация или номинатив от изворния език). Главата се състои от три основни части.

Първата част представя контекстуалните различия в интерпретацията на тракийското наследство в българската и приемащата културна среда. Специфичният понятиен апарат (съдове, специфични оръжия) е по-малко познат в англо-саксонския свят, отколкото в югоизточна Европа и у нас, където тези термини се употребяват често в контекста на археологически открития и музейни експозиции. "Ритон" например не се нуждае от специално "уточняване на значението" в български текст, докато в англоезична среда терминът е познат предимно на специалисти. Очертана е също промяната в парадигмата за интерпретация на тракийското наследство в рамките на класическа Гърция, при която за него се съди по "чужди критерии".¹³ Различието на собствено тракийските реалии (като функция – ритуални, магически, и като форма) в много случаи налага "адаптивен" косвен превод (по таксономията на преводните измествания на Вине и Дарбелнет), а тъй като и в български език няма точен десигнат (гробниците са по-скоро свещени структури), прекият превод чрез заемка е също невъзможен.

Във втората част се анализира терминологията от материалното наследство – могилените градежи, свещените природни места, храмовете, оръжията, съдовете и орнаментиката. Тя се състои от пет дяла.

В първия се анализира преводната стратегия при подбора на еквиваленти, като се отчитат различните тълкувания за предназначението на свещените тракийски градежи. Към традиционното разбиране за могилените като надгробни

---

¹³ Фол (1983: 217-223).

(*Thracian burial mound*) Г. Гитов добавя още пет категории (Хоторн 2012: 4,5). Оказва се, че формулираната още през осемдесетте години от Ал. Фол проблемна "тракийска интерпретация" означава липса на означаемо за тип обекти, непознаваеми в рамките на понятията, известни от гръцкото наследство. При промяна на парадигмата в археологическите проучвания "тракийска гробна могила" и "гробница" (*tumulus*) могат да бъдат заменени със "свещена (тракийска) могила" (*sacred Thracian mound*). Първи дял от втора част на втора глава предлага също алтернативни преводни еквиваленти, съобразени със стиловия регистър и реципиента на текста за термините "теменос" (*temenos, sacred area/precinct*), "дромос", "хероон", "кенотаф".

Вторият дял е посветен на тракийските свещени природни места. Преводните еквиваленти и тук зависят от новото тълкуване на някои видове и групи от паметници и тяхното асоцииране с традициите на устния орфизъм (Фол, В. 2008: 153). Анализирани са полисемията на термина *sanctuary*, както и алтернативни еквиваленти с по-прецизна денотация (*sites with cult functions, cult places*).

В третия дял от втора част на втора глава се анализира семантиката на преводните еквиваленти на "храм" в тракийски контекст – *temple, shrine, fane* – на базата на преводни текстове на български изследователи, като са взети предвид различните асоциативни полета на термините.

Четвъртият дял прави анализ на употребата на два термина с по-обширно конотативно поле в различен текст – популярен и научен – с оглед на неговата "кохерентност" и "информативност" за различни реципиенти. Това са оръжия, специфични за антична Тракия – двуострата брадва "лабрис" и извития меч "махайра", превеждани в специализиран текст със заемките *labrys* и *machaira*. За постигане на информативност в популярен текст е необходимо адаптивно пояснение за материалната им страна, съответно двуостра брадва – *double-headed/bladed axe*, и извит тракийски меч – *curved Thracian sword / inverted scimitar*. При тълкуване на имплицитния символизъм на тези артефакти или техните

изображения, например в изкуствоведски текст, са нужни допълнителни адаптивни пояснения (освен гореспоменатите, които изясняват материалната форма на оръжието). Това важи особено за преводен текст, насочен към реципиенти, които са лаици в областта. Разгледани са съчетания между материалното описание и възможните адаптивни пояснения *sacrificial* и *oblational*, които биха имали по-висока информативност в преводен текст.

Петият дял анализира преводната стратегия при подбора на еквиваленти за безспорно най-познатите тракийски артефакти – произведенията на торевтиката – тракийските култови съдове и тяхната орнаментика. Подчертана е отликата им от по-добре познатите съдове от Древна Гърция (материал и предполагаемо култово предназначение) и отражението в преводната терминология – най-често необходимостта от уточняващи пояснения, като атрибутите могат да бъдат например *religious, libation, royal*. Направен е анализ на възможните преводни еквиваленти на на свръхестествените същества от орнаментиката на съдовете, като е търсено означаване именно на тяхното вероятно магично значение – например *magic/sacral (Thracian) griffin*. Предложени са и преводи на различните означения на най-трудните за тълкуване предмети от тракийското материално наследство – предметите от Вълчитрънското съкровище, като е търсен компромис между точната семантика и по-високата кохерентност.

В **третата част** от втора глава се разглежда семантиката на преводни варианти от тракийската топонимия и ономастика от гледна точка на рецепцията на традиционна и осъвременена ортография. Тъй като тракийската ономастика е известна предимно от гръцки и по-рядко – от латински извори, това определя и традиционното в английски научни текстове транслитериране. Тук са включени три дяла.

В първия дял се анализира семантиката на алтернативно изписване на топоними от древна Тракия на английски език. Обоснована е недопустимостта на транслитерирането от съвременен български език. В превод на английски език тези имена, транслитерирани така, че да съответствуват на изписването в

палеографските извори, присъстват предимно в специализирани текстове на учени, посветили изследванията си на тракийската тематика (Ал. Фол, В. Фол, И. Венедиков, И. Маразов, Г. Нехризов, И. Христов, Ю. Вълева, М. Василева). В дяла са разгледани дублетни форми на някои имена, като е подчертана тяхната различна семантика (*Thracia – Thrace, Serdica – Sardica, Macedon – Macedonia*). Направен е също преглед на колебанията при транслитерирането на гръцките букви β – "бета, θ – "тита", υ – "ипсилон", χ – "кси" и φ – "фи", които традиционно се транслитерират в английски различно от приетата транслитерация на тяхното съвременно българско изписване.

Вторият дял е посветен на вариантите в изписването на английски език на тракийски племенни етноними. Тук се разглежда ролята на различната афиксация и формата за множествено число, които имат пряко отношение към кохерентността. От една страна, това са английските специални наставки (*-ian, -ean, -an, -ese, -ish, -i* и др. – например *Thyn-ian-s*), от друга – транслитерирани множествени форми в номинатив от изворните класически езици със съответния деклинационен суфикс (например от старогръцки: *Trispl-ae* – в първо склонение; *Thyn-oi* – във второ склонение; от латински: *Maed-i* – второ склонение, *Edon-es* – трето консонантно склонение). Обоснована е преводаческата стратегия за употреба на английската афиксация за по-известните древни етноними, както и употребата в научен стил на транслитерацията от старогръцки и латински, като се отчитат и два допълнителни фактора – отсъствието на англицизирани варианти (*Kyrmianai, Nipsaiioi/Nipsai, Krobyzoi*) и липсата на английско граматично значение за множественост при гръко-латинските деклинационни суфикси, окончаващи на *-i, -ei, -oi*. За такива случаи е предложено повишаване на информативността чрез адаптивно описание, например *the Thracian tribe of the Tilatei*.

В третия дял се анализират преводните еквиваленти за тракийски владетелски имена и теоними. Подчертава се необходимостта от придържане към тяхната изворна форма, дори когато съвременната българска форма съвпада с първата (*Rezos / Rhesus, Kotis / Kotys*). Друго основание за придържане към изворната форма е и съществуването на дублетни версии на български език,

например Дромихет / Дромихайт (Илиева 2011: 22) или Спароток / Спарадок (пак там: 18), докато в изворите такива имена обикновено са инвариатни – *Dromichaites* (Гергова et al. 1989: 3), *Sparadokos* (Тачева 1992). От гледна точка на информативността и различните теории за произхода на Тракийския конник, в този дял са анализирани семантично и няколко възможни преводни еквивалента – (*the Thracian horseman, Heros, the Thracian Divine Horseman, Thracian Heros*).

4. Трета глава

Семантика на основни означаеми в английския превод на текстове за българското Ранно средновековие

Трета глава разглежда семантиката на алтернативни англоезични еквиваленти на термини и имена от българското Средновековие. Освен прагматингвистичната преценка на тяхната комуникативна стойност в различни стилови регистри и за различни целеви читатели, спецификата на разглежданата тук област изисква критически анализ, който да се съобрази с променящите се съвременни възгледи в историографията. Главата има седем основни части.

В **първата част** анализът визира променената парадигма в концепциите за етническия произход на българите – от "тюркската" традиция, през "автохтонната" теория, до налагащата се на границата между двете столетия теория за индоиранския етногенезис, и тяхното отражение в превода.

Втората част е посветена на предхристиянската владетелска титулатура и се състои от четири дяла.

В първия дял се анализират преводни еквиваленти на спорните български средновековни владетелски титули "хан" и "кан", като анализът се основава както върху влиянието на дискусиата в българската историография върху превода на титула от англоезични автори (С. Рънсиман, Ф. Курта, Е. Лутуак), така и върху фонетичната стойност на различните му изписвания – *khan* (традиционна англоезична транскрипция "kh" на гръцкото "χ" (хи) в тюркската титла "Хан") и

han, която в английски контекст парадоксално може да разграничи (за разлика от третия вариант – *qan*) българския титул от този на тюркските владетели. Очертана е също аксиологическата перспектива при употреба на различните форми на титула.

Вторият дял на втората част от трета глава е посветен на превода на действителния епиграфски засвидетелстван владетелски титул – "канас" или "кана", като част от съставния титул "канасюбиги". Прави се изводът, че независимо от хипотетичното разделяне на титула "канас-юбиги" (Бакалов) или "кана-субиги" (Прицак, Бешевлиев, Степанов), в английска транслитерация (*kanas*, *kana*) първата му част би могла да отграничи българската от тюркските титли. В дяла се дискутира и фонетичната стойност на гръцката буква "бета" (Β, β) – "б" в стар и "в" в съвременен гръцки език, от която зависи и най-приемливата английска транслитерация на пълния титул (*kanasubigi*). Отчетено е и традиционното транслитериране на гръцкия "ипсилон" с латинско "у" (*kanasybigi*), което обаче изменя звуковата стойност при английски прочит. Предложени са също преводи за различните тълкувания на втората част от титула – "от Бога владетел" (*Ruler from/by God/Heaven*), "велик, достоен" (*great/glorious*), и "предводител на армията" (*lord/commander of the army*).

В третия дял, като продължение на анализа в предходния текст, е предложена обосновка за избора между три титула (при условие, че се приемат новите виждания в историческата наука) за средновековните български предхристиянски владетели освен Омуртаг и Маламир (за които е засвидетелстван титулът "канасюбиги"). Техните преводни еквиваленти са *kana*, *kanas*, или *knyaz*. Разглежда се възможното обратно въздействие на тяхното налагане върху парадигмата в българската историография, където при налагането на "кан" в последните десетина години не е визирано нито: 1) фонетичното съвпадение с английския еквивалент на "хан" ("khan"), нито 2) отсъствието му от историческите извори. Отдава се предпочитание на еквивалента *kanas* поради фонетичната близост на *kana* с *khan* и асоциирането на *knyaz* с покъсна епоха и славянски владетели. Освен това, употребата на последния еквивалент в текст, насочен към масов читател, предизвиква и фонетичното

затруднение – дали да има нормативна английска елизия на "к" предпоставено на "п" ("няз") или да има епентично "а" ("каняз").

В четвъртия дял на втора част от трета глава анализът на преводните еквиваленти на владетелския титул се допълва от предложението за използване на прекия превод чрез заемка на титула "канас" с буквалните преки преводи на неговата втора част "юбиги" ("сюбиги"), вероятно дублирана от гръцкото пояснение "от Бога владетел" – *Ruler from/by God, Lord/Commander of the army, by God/Heaven blessed*. Привидното противоречие между понижената "информативност" и динамичното "изясняване и приспособяване" при такъв превод може да се разреши, ако преводът присъства след собственото име на владетеля еднократно, като добавка към транслитерирания титул, например *Kanassubigi (Ruler from God) Malamir*. В дяла се коментира и ползването в един източник на несъмнено "информативния" еквивалент *prince*, който обаче е културно специфично понятие, а употребата му в този ко-текст не отчита "семиотичната среда" в целевия език. Всъщност с избора на *prince*, в името на "информативността" се жертва "референтното" значение на преводния еквивалент.

В третата част се обръща специално внимание върху превода на титули на придворната, провинциална и военна аристокрация в ранносредновековна България. За тях съществуват извори, които позволяват да се "изгради" референтно значение и да се намерят, често повече от един, преводни еквиваленти на английски език. Където не е възможно да се постигне референтно значение, може да се потърси косвен превод чрез адаптация. Трета част от трета глава е съставена от шест дяла.

Първият дял е посветен на превода при различните тълкувания и изписвания на втората по старшинство титла в средновековна България – кавхан (кавкан), и канартикин (наследник на канаса). Според Бешевлиев (1992: 62) в надписите (т.е. собствено българските извори) титлата е *καυχανος*, а в гръцките писмени извори – *καυκάνος/καλχάνης*. Ако се придържаме към първите, правилното

българското изписване ще бъде "кавхан", а възможната английска заемка – *kavhan*. Според тълкуванията на цитираните автори адаптивните косвени преводни еквиваленти могат да бъдат *chief official, general-in-chief* (Рънсиман 1930: 288), *hereditary viceroy*. Изборът им зависи от историческия наратив и описваната роля на съответния кавхан. За постигане на по-висока "информативност" тези адаптивни преводи могат да се ползват еднократно след заемката *kavhan* в по-обширен текст, както и при *kanas*. Предложените тълкувателни преводи за канартикин са *heir to the throne/crown prince*.

Във втория дял на трета част от трета глава се разглеждат преводните еквиваленти на съсловния титул "боила" с наложена популярна форма "боил", която обаче не отговаря на изходната форма $\beta\omicron\iota\lambda\alpha$, защото в историческите извори на гръцки език тя получава окончание -ς ($\beta\omicron\iota\lambda\alpha$ -ς) като всички първобългарски думи и имена, окончаващи на гласна, за да следва гръцки склонителен тип (Бешевлиев 1992: 61, 64, 65). Това определя и формата на английската заемка *boila* (или фонетично по-точната *boila*, при която чрез диареza се отделя "i" като самостоятелна гласна). Коментирани са възможни преки буквални преводи на "боила" – *noble, lord, count, earl*, като се отчита различието в контекста между двете културни среди – значението на локализацията (мястото на владение) при някои от англосаксонските титли и йерархичната структура на боилските "класи", за които С. Рънсиман (1930: 283) предлага определенията *Great, Inner, и Outer (Boyars)*. Относно "информативния" за времето на Рънсиман еквивалент – *Boyar*, той днес не е уместен, тъй като вече съществуват достатъчно исторически трудове английски език от български автори, които могат да наложат употребата на собствено българския ранносредновековен титул "боила" – *boila/boïla*.

В третия дял се прави семантичен анализ на адаптивни преводи на съставните титли с "боила" според тяхното тълкуване от български автори – *lord viceroy* (боила кавхан), *Chief of the Capital Garrison, dignitary with the rank of foreign minister*, и *First Counselor and Confident of the Kanas* (ичиргу боила),

supreme/high royal priest (кана боила колобър), *head/leader of a clan (or) of a clan battalion/band* (юк боила).

В четвъртия дял се разглеждат преки буквални преводи на "колобър". Терминът според Бешевлиев (1992: 71) означава по-скоро "служебно положение" на лице, принадлежащо към класата на боилите. Тъй като към тази "титла или служба" в днешно време има повишен интерес, нейната семантика е променена и тя вече се употребява самостоятелно, докато в изворите винаги е свързана с титули като "боила" или "ичиргу". Това предопределя и различните възможности за пряк буквален превод – например в съвременен контекст той може да бъде дори *shaman*. От останалите възможни преводи – *priest*, *magician* и *wizard*, семантично най-точен заради конотационната асоциация с духовенството в исторически текст е *priest*.

Петият дял е посветен на преки и адаптивни преводни еквиваленти за средновековните български военни звания "багатур" и "багаин", както и на въпроси за ортографията на техни преводни заемки, например възможността за изписване на *bagain* с диареца (*bagain*), тъй като дифтонгът [aɪ] с ударено [ɪ] не присъства в стандартно английско произношение. По отношение на "багатур" са коментирани употребявани в различни текстове еквиваленти – *heavily armed horseman*, *hero*, *warrior*, *knight*, *general*. Като семантично най-точни се предлагат адаптивни еквиваленти, отговарящи на тълкуването на Т. Славова (2009: 1) за "багатур" като "почетно достойнство (звание), с което са били удостоявани владетели, престолонаследници и колобри (езически жреци водачи)". В тях *honoured* (заслужил, почетен) се употребява като атрибут на неизменната втора съставка на "багатур" – *honoured bagain*, *honoured kanas*, *honoured boila kolober*. За военната длъжностна титла "багаин" в табличен вид са предложени подробни адаптивни еквиваленти по отношение на нейните пет ранга – "сети", "багатур", "юк", "бири", и "ичиргу", които могат да се употребят успоредно като пояснение на транслитерираната заемка. Разгледани са също възможности за адаптивен превод на самостоятелната титла в различен контекст – *military aristocrat*, *army officer/captain*, които обаче не носят конотацията на средновековна военна титла. Уместен пряк буквален превод с подобна конотация, но само в контекст, носещ

информация за военни действия от тази епоха, може да бъде *baron*. Анализирани е и семантиката на други преки буквални еквиваленти като *knight* и *count*.

Последният шести дял на трета част от трета глава е посветен на семантиката и етимологията на титула "таркан" и тяхното отражение в превода. Коментирани са също различни изписвания на самия титул (*tarkan, tarqan*), както и на сложните титули със съставка "таркан". Като преки преводи при разбирането за тарканите като "съдиите и управителите на области в държавата" (Добрев 2005 б: 1 част, 4 глава) в преводни текстове са употребени *judge* и *supervisor*, но поради тяхното ограничено конотиране, тук се предлага *magistrate*, който се асоциира с местно съдилище и не е непременно юрист. Предлага се и адаптивното преводно описание *district military governor*, като се обръща внимание и на употребените от англоезични автори *provincial governor, district prefect* и *court dignitary*. Разглеждат се също преводни еквиваленти при други тълкувания на титлата, както и семантиката и етимологията на някои съставни титули с "таркан" ("жупан", "бори") и техните преводни еквиваленти.

В **четвъртата част** са представени подходи към подбора на преводни еквиваленти на българската владетелска титулатура от християнския период, отчитайки традиционни варианти и предлагайки нови. Анализирани е семантиката на собствено български титли – кесар, велик княз и цар, и тяхната връзка с (източно) римските – василевс и император. В частта са включени три дяла.

Първият дял подлага на анализ титлите "кесар" и "(велик) княз", етимологично свързани с българската владетелска титла "цар" от християнския период. Прави се преглед на историческото развитие на тяхната семантика и се подлагат на анализ техни преки преводи-заемки, употребявани от англоезични автори, както и в преводни текстове на български автори – *Caesar, Kaisar, (grand) prince*. Последният преводен еквивалент, и то в пълната си форма *grand prince*, може да се употреби като точно означаемо единствено за титула, приет от св. цар Борис. Очертана е стратегия за подбор, която отчита стилового равнище на текста. Например "концептуалната чуждост" на *Kaisar* не може да е пречка за нейната

употреба и в текст извън научния стил, тъй като тя е едновременно точна транслитерация на източноримската форма *καῖσαρ* (титул, с който е удостоен канас Тервел), но същевременно се асоциира с добре познатата и етимологично свързана с нея немска титла "Kaiser". По отношение на "имперския" български титул "цар", в този дял се коментират вариантите на неговата транслитерация на английски език, исторически необоснованите асоциации с небългарски традиции в английски контекст, както и вариантите на пълната форма на приетата от цар Симеон Велики титла. При нея са очертани семантичните разлики при алтернативни преводи на различните ѝ компоненти – "етническото" определяне (*Tsar of the Bulgarians/ Bulgarian Tsar/ Tsar of Bulgaria*), божествената санкция и определението "автократор" (самодържец).

Вторият дял е посветен на историческото изместване в денотацията на титлата "цар", отношението на нейната семантика към тази на "император" и "крал" (*king, rex*), и различната конотация на еквивалента *king* (по-нисшестоящ от *tsar* и несвързан с православно християнство, чийто разпространител в Източна Европа е именно средновековна България). Направен е изводът, че терминът *tsar* има точна денотация в текст за средновековна България, а външните за този контекст асоциации могат да се преодолеят чрез "уточняване на значението" – например *Tsar of the Bulgarians*. Кратък анализ е направен и на семантиката при употребявания от С. Рънсман и Ф. Курта еквивалент *emperor*.

Третият дял прави кратко уточнение за разликата в правилата за капитализация при изписване на владетелски титули при различните анализирани преводни еквиваленти.

В петата част на трета глава се отчитат конотациите при различните определения на типа българска средновековна държавност – империя, царство, държава. И трите понятия имат точни преки буквални еквиваленти на английски език, но в България и англосаксонския свят традиционно е наложена употребата на различни термини – съответно "царство" и "държава", и *empire*. Семантиката на конотативното значение при преводите на

"царство" – *tsardom* и *kingdom*, и техните асоциации са подобни на тези при съответните владетелски титули, разгледани в предната част. След уточняващ "семантичен структурен анализ", който да включва тяхната "семиотактична среда" или "ко-текста" (Хатим и Мандей 2004: 35 и сл.), може да се направи изводът, че *kingdom* е с неточна денотация като наименование на типа държавност в средновековна България, но е с точна денотация по отношение на Третото българско царство. Разгледани са също конотациите на наложения в английската историография термин *empire*, като е направен изводът, че употребата на семантично точния еквивалент *tsardom* в научен дискурс може с времето да се отрази върху неговата употреба в текстове с друг стилов регистър, измествайки *empire*. В дяла са разгледани и възможните основания за употребата на пряк превод за третия наложен термин за типа държавност – "държава" (*state*), както и неговата конотация в средата на приемащата култура.

В **шестата част** на трета глава се предлага сравнителен анализ на аксиологическата семантика на етноними, свързани със средновековна България – българи, прабългари, първобългари, ромеи и византийци (макар и последните две да не са народностни имена в точния смисъл на думата), както и на техните английски еквиваленти. Главата се състои от два дяла.

В първия дял се изтъква изкуственото налагане на термина "прабългари" и неговия вариант "протобългари", обратен превод от английския и немски еквивалент. Отбелязани са тенденциите за търсене на други варианти на името, които да заместят дискредитирания в историографията етноним, с който се означава етнос "нашественик", хипотетично "претопен" в Първата българска държава – "стари българи" (Раковски 2009: 29), "древни българи" (Добрев 2013: 39, Димитров 2005: 14, 15, 38). От перспективата на превода е разгледана оценъчната семантика на краткото име без суфикс *Bulgars*, с което англоезични автори и преводачи на български исторически текстове търсят ново означено за "старите" българи, както и опита то да разграничи езическата от християнската народност. Колебанието в неговата употреба (например варианта *Bulgar(ian)s*) е показателно за неприемлива аксиологическа натовареност – английските етноними без наставка

носят конотация за екзотичност и цивилизационна изостаналост. Предложеният тук ценностно неутрален еквивалент е *Old Bulgarians*.

Във втория дял на шеста глава се разглежда негативната конотация на името "ромей" в български контекст, която, въпреки наличието на еквивалентен етноним в специализирани английски текстове (*Rhomaioi*, *Rhomaeans*) не може да бъде предадена чрез него. По тази причина в популярен стилев регистър то е преводимо на английски единствено чрез "адаптивно" описание, което да запознае реципиента с ценностното отношение в културата на изходния език. Анализирани са и полисемията на еквивалента *Romans*, както неуместността на *Greeks* в съвременен научен текст

. В седмата част се разглежда семантиката на различна ортография при преводните еквиваленти на някои владетелски собствени имена. Коментира се различието между традиционната транслитерация на краесловното "х" с "kh" (от изворното гръцко "χ") в имена като Аспарух, Ернах, Константин Тих, от една страна, транслитерирането по съвременните правила, и вероятно механично приетото от немска транслитерация "ch", от друга. Разгледано е конотативното значение при първото изписване, което създава (основателно) асоциации с Източноримската империя и спомага за по-висока информативност в културната среда на приемащия език. Застъпва се обаче мнението, че самият контекст би изяснил историческото място на описваните личности от българската история и е необходимо да се налага съвременната транслитерация (*Asparuh*, *Ernah*, *Voyteh*, *Tih*), която не изменя произношението на имената и не би довела до погрешна интерпретация и объркване на историческите персонажи с други.

В тази част се анализира и семантиката на дублетните преводни варианти на владетелски имена от християнската традиция (Иван/Йоан, Самуил и неговите братя Давид, Мойсей и Арон, Гаврил) за които съществува както възможността да се транслитерират, така и да бъдат "преведени" със съответния англоезичен еквивалент. Авторите на специализиран текст предпочитат английските съответствия на тези български имена. Съзнателно или не, по този начин те ги

асоциират в съзнанието на англоезичния реципиент на текста с християнската основа на българската държава. Съществува колебание и дублиране на еквивалентите дори в един и същи текст, което всъщност не се определя от непоследователност в използвания метод. За по-известните исторически личности, които са повлияли върху европейската история (царете Самуил и Иван Асен II), се използват (и) английските еквиваленти, докато имената на останалите се транслитерират. Употребата на английските еквиваленти на историческите имена безспорно има по-висока кохерентност за читатели – неспециалисти в областта. Всъщност те са "валидни" за "тяхната версия на реалния свят". Възможно е да се направи заключение, че употребата на "английските" еквиваленти би била подходяща именно за текст, насочен към масовия реципиент. Неговата комуникативна стойност ще е по-висока, ако се прави и "уточнение на значението", посочено след английския вариант и включва българското звучене на името (транслитерация), например *Gabriel (Gavril) Radomir* или *Caloiohannes (Kaloyan)*. Такъв подход е възможен и при текстове в научен стил регистър, особено при имена с наложен и добре познат английски вариант и в ко-текст с позовавания на български източници.

5. Четвърта глава

Проблеми на семантиката при основни понятия от Националното възраждане и агионимия в англоезичен контекст

Четвърта глава е посветена на превода на понятия от епохата на Българското национално възраждане. Тъй като за разлика от, например, праисторическата археология и наследството на Средновековието, в това поле на изследване съществува относителен консенсус относно ценности, периодизация, стилова класификация, школи и пр., то не е толкова обект на академичния дискурс по класификацията на Н. Феъркълф (Феъркълф 2003: 6), колкото на популярните жанрове най-вече в областта на туризма. Но и в тази област съществуват трудности в намирането на кохерентен и информативен превод поради наличието на термини, за които отсъства денотат в приемащата култура. Тук се анализират: самото

понятие Възраждане, институционалните понятия "читалище" и "настоятелство", понятието "народни будители", както понятия и имена от православното наследство (тъй като повечето артефакти на църковното изкуство са именно от този период). За подобни понятия не могат да се търсят преки преводни еквивалентни-заемки. Подходът, който се предлага в настоящата глава, най-често включва предлагането на косвен адаптивен превод, като едва след неговото въвеждане той може да бъде дублиран с транслитерирана заемка. Главата съдържа четири части.

В първата част се разглежда семантиката на понятията Възраждане и Ренесанс в английски и български контекст. Първа част се състои от два дяла.

Първият дял е посветен на анализ на означаваното от двете понятия в български контекст и неговото отражение при подбора на еквивалентите *Revival* и *Renaissance*. Очертано е асоциирането на „Ренесанс” в английски, както и в другите западни езици, с парадигмата на западноевропейската история и култура, като същевременно се обръща внимание и на неговото присъствие в българския изкуствоведски дискурс по отношение на църковното изкуство, но от периода на Второто българско царство. Отражена е също дискусиата в българската историография относно означаваното на понятието "Национално възраждане" – неговите исторически граници и съдържание (духовна революция или национално революционно движение), както и неговото метафорично значение и митологично конотиране в изходящата култура. Семантичният структурен анализ води до извода, че преводните еквиваленти могат да съдържат някои от тези значения, ако се направи еднократно адаптивно пояснение и впоследствие се употребява терминът *Revival*.

Във втория дял на първа част от четвърта глава се разглежда възможната атрибуция на преводните еквиваленти на "Възраждане", както и семантиката на неговата капитализация. Тъй като в английската културна среда отсъства период, тъждествен на Българското възраждане, при семантичния анализ е търсена приоритетността на приемащия текст, за което са необходими познания за семиотичната мрежа на двете културни системи. Анализът позволява да се

заклучи, че еквивалентът „*Revival*”, изписан с главна буква и с атрибути „Българско национално” (*Bulgarian National*) или само „Българско” (*Bulgarian*), би имал точна денотация като превод на "Българско възраждане".

Във **втората част** на четвърта глава са анализирани преки и адаптивни преводни еквиваленти на две институционални понятия от периода – "читалище" и "настоятелство" (читалищно и църковно). Преводът на тези понятия изисква намирането на деликатен баланс между "натурализиране" и "очуждаване" в преводната еквивалентност. Макар и при "читалище" да е възможен превод чрез заемка (транслитерация), това не е приемливо във всякакъв контекст: необходимо е неговото определяне чрез атрибути като "общност" и "култура". Това обстоятелство налага съчетаването на няколко перспективи при подбора на комуникативни словосъчетания – морфологическа (форми на множествено число, афиксация на прилагателни), както и лексикална и синтактическа (алтернативни словореди при адаптивни преводи с именни фрази). Частта се състои от четири дяла.

В първия дял се подлага на анализ "конструирането" на едно ново понятие в семиотактичната среда на приемащата култура. Приема се работната хипотеза, че *community centre* е семантично приемлив преводен еквивалент на "читалище", макар и да не включва цялото семантично поле на понятието (например означението на сградата или помещението). Разглежда се информативността при атрибутивната употреба на съществителни в английския синтаксис и необходимостта от компромисно "стесняване" на семантичното поле за постигане на задоволителна комуникативност на преводното словосъчетание. Като класически пример за противоположния подход – изчерпателен "очуждаващ" превод – е приведен английски текст от сайта на българските читалища, който "адаптира" новото за английския език понятие, като по този начин въвежда в употреба нова заемка, но не предлага пряк буквален превод, който да е информативен.

Вторият дял е посветен на "очуждаващия" преводен ефект при възприемането на чужда афиксация за множествено число в английски контекст, както е и при налагащата се заемка *chitalishte* – *chitalishta*. Разгледани са и фонетичните основания за този избор.

В третия дял от втора част на четвърта глава е анализирана семантиката на две основни атрибутивни определения при по-кратки (информативни) адаптивни преводни словосъчетания за "читалище" – "общност" и "култура", както и на по-изчерпателни фрази, които да включват атрибутите „образователен” (*educational*) и/или „библиотечен” (*library*). Разгледани са конотативните значения на съществителното *community* (като подходящо определение в атрибутивна употреба) и на афиксално образуваните прилагателни *communal* и *cultural*, както и изменението на значението при различни синтактични структури на адаптивната преводна фраза – *community educational and library centre / community educational centre with library / educational centre with library of the community, cultural centre of the community*, и *community cultural centre*. Отдава се предпочитание на последния вариант, от една страна заради краткостта, а от друга – заради подчертания семантичен център на понятието „общност”.

Четвъртият дял е посветен на преводните еквиваленти на понятието "настоятелство" (читалищно и църковно). От гледна точка на информативността и потенциалните реципиенти на текста се приема, че по-кратката фраза *chitalishte board of trustees*, макар и в нея да участва заемката *chitalishte*, може да бъде достатъчно кохерентна (тъй като най-вероятната целева аудитория ще са носители на английски език, познаващи културната среда) и така да се избегне по-изчерпателното адаптивно определение *board of trustees of the community cultural centre*. Анализират се също различните конотации на *board* и *trustee* в англоезична среда, и на българското понятие "настоятелство", чийто устойчив денотат личи от самото създаване на една дума, като терминът е с различно конотационно значение от английския. По отношение на "църковно настоятелство" е анализирана разликата в семантиката на понятието в изходната и приемаща култура, която

обаче не пречи на преводото словосъчетание *church board of trustees* да бъде напълно разбираемо за тях.

В третата част на четвърта глава се предлага контекстуална обосновка при алтернативни преводи на понятието "народни будители". Частта съдържа шест дяла.

В първия дял е представена семантиката на понятието "народни будители" в българска културна среда – неговото уникално означаемо и поле на конотиране, чийто еквивалент трудно може да се намери в друг съвременен език. Очертана е неговата аксиологическа натовареност и семантиката на съчетанията, в които то се употребява – освен че почти навсякъде е придружено от атрибута „народни”, то обикновено е в множествено число и голяма част от контекстуалната му употреба е свързана с празника, който всъщност "семасиологично" определя неговото съдържание.

Във втория дял се коментира отсъствието на буквалния превод на "будител – *awakener* – от български преводни текстове и подчертаването на неговото метафорично значение чрез поставянето му в кавички в англоезичен текст в "Енциклопедия британика". Такъв подход се приема като уместен в научен стил регистър.

В четвъртия дял на трета част се прави опит за намиране на понятийно преводно съответствие на термина, което да бъде в неговия обичаен ко-текст ("народни", в множествена форма и най-често свързани с празника) и да бъде уместно от лингво-прагматична гледна точка за носителите на британска културна традиция. Прави се аналогия с постепенното "демитологизиране" на десигната за българско образование – "просвещение", "просвета", "образование", което прави превода днес удобно еднозначен. Дялът анализира в детайли семантиката на еквивалентите *enlighteners, educational activists, leaders*, както и семиотактичната среда, в която те могат да се употребят – подчертаване на просветителската и църковна дейност или революционното водачество, като някои от употребяваните еквиваленти, например *Enlightenment Leaders Day* в сайта на Министерския съвет

са с неточна денотация и конотиране с неприсъщи значения. Подчертана е необходимостта от семантично стесняване на широката денотация на *enlightener* с подходящи определения, например назоваването на празника *Day of the Bulgarian Enlighteners*.

В четвъртия дял е очертана дуалистичната конотация на еквивалента *enlightener* – той е свързан както с просветната дейност през Българското възраждане, така и с идеите на Европейското просвещение. В действителност българското Възраждане може да се разбира като едно от историческите проявления на Просвещението. Необходимо е обаче семантичното поле да бъде стеснено от национално определяне (*Bulgarian Enlightenment leaders*), ако контекстът предварително не е ограничил тематиката до българската история или националните празници.

В петия дял на трета част е представен анализ на преводни еквиваленти на "народни будители", при които се избягва двойствената конотация на „водачи – просветители” и аксиологическата натовареност на националното определяне, което е възможно само в предварително зададен национален контекст (например енциклопедична статия) чрез отстраняване на самото понятие "будители" в името на празника (*National Revival Day*) или на националното определение (*Revival leaders*). В тези примери капитализацията на *Revival* (но не *Renaissance*) е достатъчна за националното конотиране. Тъй като тези еквиваленти са "изчистени" от аксиологична натовареност, те неслучайно се срещат при автори от друга националност.

Шестият дял от трета част на четвърта глава е посветен на компромисния избор на преводен еквивалент за "народни будители", който да е достатъчно кохерентен и информативен в различен стилев регистър. Пример за такъв подход, в който се отчита и приоритетността на семантичния компонент при превода (Баснет 2002 [1980]: 35), е *National Revival Enlighteners*, „просветители от Националното възраждане”. Тази фраза обаче би станала трудна за възприемане (неинформативна), ако тя от своя страна определя и „ден”, „празник” (*National Revival*

Enlighteners' Day). Предложени са „компромисни” словосъчетания, с които можем да преведем името на празника, като запазим едновременно ценностната му натовареност и ограничим в достъпен обем определенията в английски език – *Bulgarian Enlighteners' Day* или *Revival Enlighteners' Day*.

В **четвъртата част** на четвърта глава се предлага анализ на православна терминология и агионимия. Търсят се подходи за прецизиране на превода в тази сфера от гледната точка на разбирането за превода като семиотична трансформация, търсенето на динамична еквивалентност и компромисни решения за "натурализация" и "очужденост" на превода с отчитане на стиловия регистър и реципиента на текста. Частта е съставена от седем дяла.

В първия дял се представя актуалното състояние и проблемите пред превода в областта на българското православно наследство – липса на правила за селекция между вариантите в агионимията, на достъпен справочник за светителските имена и на историческите антропони. Подчертана е важността на неотдавнашното издаване на българско-английски речник на църковните термини (Питев 2012), който запълва частично празнината в тази област, но остава липсата на справочник, в който да съществува референция към контекста, за който е уместен определен преводен еквивалент, например *monastery, retreat, monastic establishment* като възможни преводи на "обител". Приведени са примери на наложени неправилни преводи при светителски имена и е очертана необходимостта от предлагането на методологични принципи и критерии за избор на начина за изписване на името на определен светец (транслитерация или условно наречен "превод", "натурализиране" в езика на приемащата култура), както и от създаването на българско-английски глосар с имената на светци и личности, свързани с българската православна традиция, който е част от настоящия труд.

Втори и трети дял са посветени на двата алтернативни подхода при превода на светителски имена – транслитерацията (очуждаващ) и условно наречения "превод" (натурализиращ). Изборът (например *Ivan Rilski* или *John of Rila*) трябва да зависи от стилистичното равнище и целевите читатели. Изведено е основанието

в комуникативна ситуация на речево общуване да се ползва първият подход, което определя и вида на писмения текст. Както и при други културно-зависими понятия, преводът в писмен текст може да включва (първоначално) дублиране с английския пряк преводен еквивалент, например *Christ the Saviour* преди *Sveti Spas*. Прави се разлика между това дублиране на превода, което просто въвежда семантиката на термин или име в "семиотичната среда", и условно наречената "контаминация" на двата подхода, при която в един текст с определен стил успоредно се използват "очуждаващия" и "натруализиращ" еквивалент. Пример за "контаминация" е преводът на титула "свети", св. (*Saint, St*) успоредно с традиционното име на светеца в изходния език (*St. Nikola Church, St. Georgi the Victorious Church*). Обоснована е необходимостта при подхода "транслитерация" българският титул "свети" да се изписва в неговата цялост *Sveti* вместо абривиатурите *Sv.* и *St.* В третия дял е очертана и синтактичната разлика при употребата на българското прилагателно "свети" ("свет") и английското съществително *Saint (St)* – "свещец, светител", което се употребява атрибутивно пред светителско име, но пред понятия като *trinity* (Троица) и *martyr* (мъченик) се употребява прилагателното *holy*. Приведени са примери за преводи с нарушена кохезия – *St. Forty Martyrs* и дори *St. Duh*. Очертани са също стиловите регистри, в които са уместни двата алтернативни подхода.

В четвъртия дял се анализира употребата на преводни еквиваленти за имена на манастири според географското им положение (най-често с ойконим) вместо с името на светеца-патрон, както и употребата на топоними в светителски имена. Обосновано е предпочитанието към изписване на самия ойконим вместо транслитериране на българското прилагателно име при манастирите (например Гложенски) поради обичайната атрибутивна употреба на такива имена в английски език и по-лесното произношение, което би повишило информативността на текста. По отношение на светителските имена е обосновано ползването на синтактичната конструкция от типа "*St/(Title) (name) of (place)*", например *St/(Venerable) Mary of Egypt*, като изключение може да се прави за агионими, които са патронни имена на църкви и манастири, когато реципиенти на информацията са туристи и основната цел е тяхното ориентиране. Коментирани е също преводът на името на

патриаршеската катедрала "Св. Александър Невски", за което в стил с по-висок регистър може да се употреби *St Alexander of the Neva*, но заради честотата на употреба на светителското име в английски контекст е допустим и вариантът с транслитерация – *Saint Alexander Nevsky*.

В петия дял на четвърта част от четвърта глава се прави детайлен анализ на семантиката при превода на светителските имена и титулните епитети. При имената, които имат собствено български или славянски произход, или са силно българизирани (св. Горазд Седмочисленик, св. Петка, св. Злата Мъгленска, св. Васа Солунска, св. цар Борис и някои други), преводът не представя голяма трудност, тъй като не е нужен контекстуално определен избор между "очуждаващ" и "натурализиращ" вариант. Освен придържането към конструкцията "епитет – име – от (място)" или "свети – име – от (място)" (*Great Martyr Zlata of Maglen Province*), в популярен стил е възможно да се ползва също транслитерацията на името, включелно и титула. Православните светителски имена с гръцки корен (или гърцизирани староеврейски, персийски и др.) имат конвенционално приети съответствия в англоезичен контекст, които са достъпни от различни източници. Именно тези имена (носени и от повечето български светци) са най-често срещани в българското стенописно и иконно изкуство. При някои от тях съществуват ортографски варианти (*Elias / Elijah, Ezekiel / Hezekiel*), чиято употреба в зависимост от стила е посочена в приложения глосар.

В пети дял е подложен на анализ и значително по-трудният избор на превод за светителските епитети. За повечето светци, които принадлежат както на източната, така и на западната традиции, е характерна титулна "дублетност": например "чудотворец" може да бъде атрибут на името на св. Николай или като *Wonderworker* или като *Thaumaturge*. Вариантите се употребяват в текстове с различен стил регистър и в различен контекст. Трудност при превода, която изисква познаване на две културни традиции, са също епитети, които са устойчиво свързани с името и не съответстват на конвенционалното определение – например титулът на отшелника св. Антоний е "*of the Desert*", а не преки буквални преводи като *hermit* или *eremite*. Познаването на "семиотичната среда" на приемащия език

тук е задължителна, тъй като семантиката на светителски имена и атрибути е културно зависима. При избора между "преводни" и заети гръцки светителски епитети, например *Jesus Christ Ruler of the World* или *Pantokrator* (Вседържител), е обосновано придържането към първите при почти всички реципиенти, може би с изключение на английскиговорещо православно духовенство и читатели професионалисти в областта на богословието и църковното изкуство.

В шести дял на четвърта част са представени подходите за избор на преводен еквивалент за титулните епитети на св. Богородица, за която в българската и западната традиция традиционно са наложени различни варианти. Застъпва се разбирането, че в преводни текстове, описващи църковно изкуство, празници и църковен патронаж в български контекст, трябва да се придържаме към "очуждаващия" еквивалент на най-често употребяваното прозвище, тоест да изберем *Holy Mother of God* пред *Virgin Mary*, като основание за това може да се намери в херменевтичното разбиране за взаимната зависимост понятие-контекст. Разгледани са също преводите на други епитети на Божията майка, включително "сакрализиращия" гръцки вариант *Theotokos* (еднозначен на българския Богородица), който е почти единствен еквивалент в преводи от гръцки на английски език. Анализира се също различието при превода на английски език в гръцки и български контекст, като се застъпва становището, че транслитерираните гръцки епитети допринасят за положителното "очуждаване" на превода единствено в гръцка, но не и в български културна среда. Прави се изводът, че в превод за българско културно наследство "преводният" подход в многобройните останали титули на св. Богородица е информативен за широк гръг читатели и не откъсва възприятието от българския контекст на иконографията.

Последният, седми дял на четвърта част от четвърта глава е посветен на няколко сфери, свързани с православно наследство, в които преводът на английски език също представя определени трудности и изисква диференцирани подходи. Кратък анализ е посветен на църковната архитектура, интериор, утвар, одежди, празничния календар, църковните институции, йерархичната титулатура, техниката и материалите в иконописта. По отношение на тази "материална" страна

на църковното наследство е почти невъзможен диференциран подход чрез подбор на термини, тъй като в в протестантската литургична традиция те често нямат съответен денотат.

В дъла се обръща внимание и на трудностите при намиране на английски преводни еквиваленти, породени от консерватизма и традиционализма на православната терминология, например за санове и обръщенията при духовенството. Засегната е също полисемията при някои светителски епитети ("блажен" – *blessed / venerable*), неустановена преводна терминология (която може да се компенсира с уговорка за неточна еквивалентност или адаптивно уточняващо пояснение), както и наличието на устойчиви словосъчетания в сферата на иконографските сюжети и празници (Възкресението на Лазар – *The Raising of Lazarus*), църковния интериор ("царски двери" – *Royal Doors*), конвенционално приети в църковния наратив и "културно зависими" в различен контекст. Анализ е посветен също на възможността за диференциран преводен подход (пряк буквален или адаптивен превод, от една страна, или транслитерация на името) при църковни празници и именни дни с българско традиционно наименование. Приведени са примери с текст от англоезичен автор, при който прилагането на такъв подход постига семантична яснота и съобразяване с контекста на различни култури.

III. Заключение

Настоящият дисертационен труд запълва една теоретична празнота в областта на българско-английския превод на текстове от националното историко-културното наследство. Отсъствието на принципен подход, основан върху съвременните постижения в дескриптивната теория на превода, като дихотомията натурализиращ – очуждаващ превод или ситуационната необходимост от похватите на адаптивен превод, както и върху други прагмалингвистични теоретични постановки, като конститутивните стандарти на текстовата лингвистика, по мое убеждение има за резултат нарушена рецепция на преводните текстове в тази област.

Изследването за първи път поставя и решава задачи от тази теоретична перспектива върху основата на детайлен семантичен анализ, съобразен със семиотактичната среда на два различни културни контекста – българския и англосаксонския. След проучването на избраните англоезични и български текстове от електронния корпус и печатните източници, и приложения анализ, могат да се направят следните обобщения и заключения във връзка с поставените цели и задачи, и търсените резултати от изследването:

1. Постигнати са поставените **основни цели**: 1) предложени са стратегии и диференцирани подходи за подбор на преводни еквиваленти, позволяващи повишаване на комуникативността на текста за различна целева аудитория и стилово регистър. Като водещ принцип при избора е следвано ползването, от една страна, на "очуждаващи" еквиваленти за по-висок регистър (заемки, транслитерация – например при титулатурата), а от друга – на пряк буквален превод или адаптивно "уточняване на значението" при текст за читатели, които не познават изходящия културен контекст; 2) създадени са терминологично-ономазиологични глосари с по-широк кръг от термини и имена за трите разглеждани исторически периода, в които също се отчита стилового равнище.

2. Изпълнени са конкретните **задачи**, необходими за постигане на основните цели на изследването: 1) създаден е корпус от преводни и англоезични текстове; 2) извлечени са преводни еквиваленти от корпуса и от печатни издания, като са прилагани предложените критерии за подбор, като освен това са предложени и нови еквиваленти; 3) извършен е детайлен семантичен анализ на преводни варианти за термини и собствени имена, като са прилагани основни теоретични постановки на съвременната преводна теория и конститутивните стандарти на текстовата лингвистика; 4) предложен е сравнителен анализ за възможната рецепция на алтернативните еквиваленти; 5) установена е различната ортография при собствени имена и е оценена тяхната комуникативна стойност от гледна точка на кохерентността и информативността; 6) терминологично-ономасиологичните глосари са оформени таблично с оглед на по-лесното включване в терминологична банка, която да се прилага в компютърно-подпомогнат превод.

3. В рамките на това изследване не беше възможно да се компилира електронен корпус и да се проучат текстове, чиито подбор да претендира за изчерпателност. Въпреки това критериите за техния избор осигуряват достатъчна база за анализ и изводи за преводаческата стратегия при широк кръг от термини и имена. В текстуалната си част изследването предлага обосновка за подбора на еквиваленти при няколко десетки термина и имена от наследството на антична Тракия, и също толкова от средновековна България, Националното възраждане, и църковната терминология и ономастика. Анализираните термини са сред основните означаеми в семиотичната "среда" на съответните периоди.

4. Изследването доказва, че приетата като постулат теза за предимството на рецепцията в приемащата култура или схващането на Ф. Шлайермахер, че комуникацията между преводач и читател на целевия език трябва да е същата, както между автор и читател на изходния език, е оперативна и приложима в случаите, когато съществуват варианти на преводни еквиваленти.

5. **Приносът** на настоящия дисертационният труд като единствено засега изследване върху превода от български на английски език в областта на историко-културното наследство е на първо място обосновката на преводната стратегия и методи за подбор на еквиваленти. За първи път се прилагат и диференцирани подходи с оглед на стиловия регистър и реципиента на текста. Техният избор стъпва върху основата на анализ, който следва съвременните разбирания в теорията на превода за формална и динамична еквивалентност, семантичен структурен анализ, както и съобразяване с дихотомията "натурализация"- "очуждение" в приемащия език и култура.

Списък на публикациите по темата

1. *Проблеми в англоезичното туристическо представяне на град Варна*. В: Научен алманах на ВСУ „Черноризец Храбър” серия „Общество и личност”, 2006.
2. *Унизеният език: опит за превод и бележки върху статия на Джордж Оруел*. Сп. Съвременник, бр. 1, 2009.
3. *A Translator’s View on the English Language Presentation of Bulgarian Cultural Heritage*. В: Grozdanova L., Pipeva M. (eds.). *Discourses of Globalization*. Sofia: Sofia University “St. Kliment Ohridski”, 2010.
4. *On the translation of proper names and terms in Bulgarian Orthodox iconography in English*. В: Тодорова Р., Сеизова-Нанкова Т., Попова В. (eds.). *Език, култура, идентичност – Language, Culture, Identity*, vol. 2. Шумен: Фабер, 2010.
5. *Linguistic and cross-cultural competence in the English language presentation of Bulgaria’s treasures*. В: Димитрова Г., Чакърова С. Панчева М. (ред.). *Сборник доклади от научнопрактическия семинар „Чуждият език като средство за интеркултурна комуникация в сферата на туризма”*. Варна: 2010.
6. *Българско национално Възраждане и Ренесанс: семантика на комуникативността в английски език*. Електронно списание на ВСУ „Черноризец Храбър”. 2012. Онлайн: www.vfu.bg.
7. *Specific institutional concepts of the Bulgarian national revival in English context*. В: BAS/ British and American Studies, vol. XIX, 2013. Alberto Lazaro (guest ed.). Timisoara: Editura Universitatii de Vest, pp. 249 - 256.
8. *Институционалните понятия на българското Възраждане “читалище” и „настоятелство” в текстовете за българско културно наследство на английски език*. В: Yankova (ed.) *Cross-linguistic interaction: Translation, Contrastive and Cognitive Studies*. Sofia: St Kliment Ohridski University Press, 2014.
9. *Семантика на ценностното мислене в текстове на български автори за Джанюариъс Макгахан и Станислас Сейнт Клер – приятеля и врага на българите*. В: *Сборник доклади от научна конференция „Хуманитарните науки днес”, Читалище „Възраждане 1928”, София 15-16.11.2014 г. [под печат]*.

- 10.** *Bulgarian revival culture – an axiological perspective in the texts of Januarius Macgahan and Stanislas St. Clair.* В: English Studies at NBU, vol. 1, issue 2 – December 2015, pp. 41-54. София: Нов български университет, Департамент „Англицистика”, ISSN 2367-5705. Достъпно онлайн: <http://esnbu.org/index.php?wiki=vol1>

Библиография към автореферата

- Баснет 2002 (1980):** S. Bassnett. *Translation Studies* (Third edition). London: Routledge.
- Бешевлиев 1992:** В. Бешевлиев. *Първобългарски надписи*. (Второ преработено и допълнено издание). София: Издателство на Българската академия на науките.
- Богранд и Дреслер 1992 (1981):** R. Beaugrande, W. Dressler. *Introduction to text linguistics*. London: Longman. 1992.
- Вине и Дарбелнет 1958 (1995):** J.-P. Vinay, J. Darbelnet. *Comparative Stylistics of French and English* (trans. J. Sager and M.-J. Hamel). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Гергова 1989:** D. Gergova, B. Mateva, M. Chichikova et al. *Sboryanovo – a sacred Thracian land*. София: Септември.
- Градъл 2000 (1997):** D. Graddol. *The future of English?* London: The British Council.
- Данчев 1995:** А. Данчев. *Българска транскрипция на английски имена*. Трето преработено издание. София: Отворено общество.
- Данчев и колектив 1989:** А. Данчев, М. Холман, Е. Димова, М. Савова. *Английски правопис и изговор на имената в българския език*. София: Наука и изкуство.
- Димитров 2005:** Б. Димитров. *Дванадесет мита в българската история*. София: Фондация Ком.
- Добрев 2013:** П. Добрев. *Древната българска история като тест за интелигентност*. В: Българското начало – поглед от 2012 година. София: Тангра ТанНакРа.
- Евен-Зохар и Тури 1981:** I. Even-Zohar, G. Toury (ред.). *Theory of Translation and Intercultural Relations*. Special issue of *Poetics Today* 2:4. Tel Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics.
- Илиева 2011:** П. Илиева. *Тракийските съкровища и долината на тракийските царе*. София: ИК "Хермес".

- Катфорд 1965:** J.C.Catford. *A Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press. Онлайн: <https://archive.org/stream/J.C.CatfordALinguisticTheoryOfTranslationOxfordUniversityPress1965>
- Найда 1964:** E. A. Nida. *Towards a Science of Translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Найда и Тейбър 1969:** E. Nida, C. Taber. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill.
- Райс и Вермеер 1984.** K. Reiss, H. J. Vermeer. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Niemeyer.
- Раковски 2009:** Г. Раковски. *Ключ българского языка*. София: Хелиопол.
- Рънсиман 1930:** Runciman S. *A history of the first Bulgarian empire*. London: G. Bell & sons Ltd.
- Славова 2009:** Т. Славова. *Титулите багаин и багатур в ранносредновековна България*. В: *Eslavistica Complutense* 2009, 9, pp. 115-133. Онлайн: <https://revistas.ucm.es/index.php/ESLC/issue/view/ESLC090911/showТочТачева> 1992
- Тури 1995:** G. Toury. *The Nature and Role of Norms in Translation*. В: *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins. Онлайн: <http://www.tau.ac.il/~toury/works/gt-norms.htm>
- Феъркълф 2003:** N. Fairclough. *Analysing Discourse*. London: Routledge.
- Феъркълф 2006:** Fairclough N. *Language and Globalization*. London: Routledge.
- Фол 1983:** A. Fol. *Interpretatio Thracica*. В: *The Journal of Indo-European Studies*, Vol. 11, numbers 3 & 4 (1983), p.p. 217-231. Austin: University of Texas.
- Фол, В. 2008:** V. Fol. *The rock as a topos of faith*. В: R. Kostov, B. Gaydarska, M. Gurova (eds.). *Geoarchaeology and Archaeomineralogy. Proceedings of the International Conference, 29-30 October 2008*. Sofia: Publishing House “St. Ivan Rilski”.
- Хатим и Мандей 2004:** B. Hatim, J. Munday. *Translation. An advanced resource book*. London: Routledge.
- Хоторн 2012:** K. Hawthorne. *Unmasking the sacred: an alternative approach to the archaeology of religion*. Превод на оригинал, публикуван в: *Art & Ideology: Studia in honorem Prof. Ivani Marazov*

pp. 87-99). София: УИ "Св. Климент Охридски". Онлайн:
<https://www.academia.edu/9813252/>

Юл 2006: G. Yule. *The study of language*. 3rd ed. Cambridge: CUP.

Якобсон 1959: R. Jakobson. *On linguistic aspects of translation*. Онлайн:
<https://web.stanford.edu/~eckert/PDF/jakobson.pdf>